

uvodnik Foreword

Milanski edikt — proglas pobjede ili izazov slobode?

Ivica Musa*

Jedna velika civilizacija, tradicionalno nazvana kršćanskim Zapadom, stoji u godini 2013. pred visokom obljetnicom: 1700 godina od donošenja Milanskoga edikta. Predvečerje proslave ove obljetnice ne odaje značajniju mobiliziranost intelektualnih elita niti kulturnih ustanova zaduženih za praćenje važnih povijesnih događaja. Rečena civilizacija proživljava krizu identiteta — diskretna je dijagnoza mnogih koju ne prati potreba da se poduzme terapija. Krizu karakterizira rutinsko obezvrjeđivanje specifičnosti vlastite civilizacije, katkada i njezinih najvrjednijih dometa. Iz tog razloga i ova se obljetnica ne iščekuje dobrohotnošću rodendanskih čestitki. U prvi plan stupa jedna druga naznaka iste civilizacije: njezina sposobnost kritičkoga vrednovanja koja ništa ne ostavlja nevinoj radosti postojanja ili sjećanja.

Ipak, ne može se ostati potpuno ravnodušan na ovako visoku i značajnu obljetnicu. Jer, riječ je o slobodi, mjeri svih stvari, mjerilu utopijskih, «titanskih» ostvarenja demokratske kulture Zapada. Sloboda — u svoj lepezi značenja ovoga pojma — nesumnjivo je ona stečevina s kojom bi se civilizacija Zapada najradije poistovjetila kao svojim motivacijskim pokretačem i konačnom točkom ostvarenja, da ne kažemo političkoga eshatona. Europska civilizacija bilježi niz prekretnica koje su miljokazi na dugome putu dostizanja ideala slobode. Grčki i rimski dosezi širenja slobode zadržali su se na zadaći ograničavanja političke moći malih, vrlo imućnih i moćnih skupina. Antička demokracija ograničavala je nečija prava i moć da ne postanu nepravda i tiranija, no nije služila promicanju sloboda i prava širih slojeva; za takvo što nije bilo idejne osnovice koja bi osmislila temeljna prava pojedinca već po rođenju, po pripadnosti ljudskoj zajednici.

Rimsko je carstvo doseglo svoje političke i civilizacijske vrhunce već u II. stoljeću kršćanske ere, kada prvi znaci krize počinju nagrizati njegovu impresivnu političku građevinu. Cijelo III. stoljeće Carstvo će tražiti ključ nove društvene paradigme koja bi ga vratila u život. Sloboda je postala jedan korak dostupnija dekretom cara Karakale (*Constitutio Antoniniana*) 212. A.D. kojim se svim slobodnim podanicima Carstva podaruje rimsko građansko pravo. Koliko god odluka bila potaknuta željom za povećanjem broja poreznih obveznika i proširenjem

* Mr. sc. Ivica Musa, ravnatelj Isusovačke klasične gimnazije s pravom javnosti u Osijeku. Adresa: A. Stepinca 27, 31 000 Osijek, Hrvatska. E-pošta: musa@ffdi.hr

baze za novačenje legionara, bila je korak prema integraciji dotada polumarginaliziranih slojeva društva. Od Decija do Dioklecijana slijedi niz pokušaja snaženja tradicionalnoga rimskog duha koji će kao okosnicu imati imperijalni kult striktno religioznoga predznaka. Žrtvovanje bogovima bilo je osobna karta rimskoga identiteta koja otvara širom vrata svima koji žele podržati njegov opstanak. Očito je pravac bio retrogradan jer nije puhnuo nov duh, nego je potekla krv mučenika. Integracija je izostala, birokracija nije potakla umorne građane da se založe za negdašnju slavu. Razbuktao se građanski rat — figura moćnoga pojedinca činila se jedinim centrom moći koji funkcionira i nudi nadu za izlazak iz krize. No pitanje je, koliko može trajati i koga može vezati uz sebe?

Konstantin će pobijediti. Pobjedu će uvijek prikazivati kao izraz naklonosti kršćanskoga Boga, očit stav koji više gotovo nitko ne pobija. U znak zahvalnosti za pobjedu Konstantin će se revanširati kršćanskomu Bogu podarujući slobodu zajednici onih kojima je taj Bog Gospodin i Spasitelj, koji su donedavno, praktično do jučer, bili svjedočili za toga i takvog Boga. Konstantin će spontanom religioznim refleksom zaključiti da ne može imati odnos prema Bogu onoga znaka koji ga vodi u pobjedu (križa) ako ne uspostavi odnos sa zajednicom koja ga ispovijeda. Ovaj njegov refleks više nije bio poganski — s bogovima se bio uspostavljao kultni odnos koji je individualan za naručitelja rituala i bez osobnih zasluga izvršitelja kulta. Uostalom, sam imperator je kao *pontifex maximus* državnoga kulta bio glavni nadzornik pravilno održanih kultnih svečanosti. Konstantin će odsada podržavati zajednicu koja utjelovljuje intimnu vezu vjernika s Bogom, živim i aktivnim u povijesti čovječanstva. Konstantin unosi osobnu povijest u povijest zajednice Crkve.

Ova je dionica povijesti — poznata kao *konstantinovski obrat* — postala neoabilaznom temom znanstvene historiografije. Brojni su pokušaji određivanja konačnoga dometa velikih povijesnih promjena pokrenutih Konstantinovom vladavinom, koje će polučiti novo promišljanje slobode i identiteta, individualne autonomije i rimske tradicije. Iako je nesumnjivo riječ o procesu, točka kristalizacije svih dotadašnjih promjena neupitno je usredištena u glasovitome Milanskom ediktu. Praktičan po svojem sadržaju, naoko nipošto revolucionaran u usporedbi s egzaltiranošću manifesta slobode XIX. i XX. stoljeća, tekst carskoga dokumenta iz Milana djeluje kao rutinski zakonski akt koji blagonaklono potvrđuje općeprihvatljivo i poželjno stanje stvari. Po formi pomirljiv, kancelarijski solidan dokument lišen je prenaplašene svečanosti i velikih perspektiva. Kao da birokratski zatvara jedan višestoljetni problem neusklađenosti odnosa kršćanstva i rimskoga svijeta. Međutim, upravo taj dokument ne samo da zatvara jednu dotrajalu dionicu povijesti, već otvara novu.

Učinak Milanskoga edikta bio je toliko temeljit i dalekosežan da čini bespredmetnom hipotezu »Što bi bilo da nije donesen?«. Kakva bi uopće izgledala povijest da je nesuglasje Rima i Kristove Crkve potrajalo i razriješilo se na neki drukčiji način? Ipak, priličan je broj analitičara koji se upuštaju u kritičku analizu svega što će ovaj edikt potaknuti. Uistinu, malo je koji zakonski akt pokrenuo toliko promjena već neposredno nakon donošenja. U rasponu od samo nekoliko

generacija od njegova donošenja, na povijesnoj sceni nastaje civilizacijski sklop koji se naziva kasnom antikom. Epoha fascinantna po dramatičnosti preokreta, po velikim, gotovo apokaliptičnim gubitcima, ali i bogata nevjerojatnim novim sintezama koje inspirativno i plodotvorno traju do danas.

Neka budu kršćani! — središnja je misao ovoga edikta. Neka kršćani budu dio Carstva, velikoga Rima, neka žive u njemu kao građani zajednice koja se doživljava vrhuncom *civitas*. Svima je podarena sloboda ispovijedanja vjere bez posljedica po status i temeljna prava. Kršćani su to prihvatili, prihvaćaju slobodu života u još uvijek većinski poganskome carstvu, ne odbijajući ruku Rima koju im je pružio neobičan saveznik koji postaje skrbnik i *imperii* i *ecclesiae*. Kršćani su po prvi put stavljeni u položaj da u slobodi naviještaju Krista, da u okruženju pravne jednakosti pokažu novost i svježinu svoje vjere. Započelo je natjecanje religija pri čemu kršćanstvo nije bilo favorizirano ni u svakodnevi ni na razini ustanova, pa čak niti u političkome kadrovanju samoga Konstantina. Kršćanstvo je upoznalo prednosti slobode, ali ne kao nešto strano; sloboda je nešto kršćanima blisko, ona je u vrijeme progonstva bila vrijednost za koju se davala najskuplja cijena. Sloboda je prihvaćena kao izazov; katkada nejasan i zbunjujući, ali izazov epohe, cjelokupne budućnosti. U promatranju i analizi vremena koje slijedi nakon Edikta katkada se zanemaruje ovaj vidik realizacije nečega što duh klasičnoga Rima nije mogao dati: slobodu da se po savjesti čini opće dobro koje može obnoviti postojeće navike.

Mnogostrani su učinci Milanskoga edikta. Ova obljetnica daje prigodu da se, pod vidikom aktualnosti današnjih društvenih traženja, navedu neke od njih:

nadgradnja koncepta *civitas*, koji odsada obuhvaća i one koji ne participiraju u dosadašnjim elementima rimskoga duha i kulta. *Civitas* biva obogaćen vezivnim tkivom koje donosi *ecclesia*, nositeljica memorije svjedočenja života.

U odnosu na obvezujući državni ustroj, *lex*, legitimnim postaje unutarnja autonomija pojedinca koja po savjesti, *conscientia*, gradi svoja uvjerenja istovremeno humanizirajući zakone.

Između države i zajednice Crkve postupno se stvara dinamičan odnos. Crkva će svojom teleološkom vizijom povijesti davati svrhovitost društvenoj zbilji osmišljavajući krize i formirajući duh sposoban promisliti, zahvatiti i oblikovati društvenu stvarnost.

Na kraju, ili točnije, prije svega ostalog, Milanski je edikt naznačio izlazni pravac društvene krize svoga vremena: proširivanje prostora slobode, posebno ako se ima na umu da je adresat dojučerašnji »neprijatelj«, u najboljem slučaju neprilagođen, pa i uznemirujući segment društva. Integriranje Drugoga u sferu slobodnoga, drukčijeg identiteta u tom bi kontekstu bila trajna baština i civilizacijski ključ konstantinovskoga obrata.

Milanski edikt jedan je od onih događaja koji pojašnjavaju mnogo toga što dolazi poslije njih, a malo što od onoga što im prethodi dokraja pojašnjava njih same. Stoga svi pokušaji da mu se nađu uzroci i uvjetovanosti ove ili one vrste ostavljaju dojam nedovršenosti i jednodimenzionalnosti. O samome se ediktu ne raspravlja mnogo — govori se pak vrlo mnogo o njegovim protagonistima, točni-

je ponajviše o samome Konstantinu koji je uistinu njegov stvarni »utjelovitelj«. Konstantin je otpočnuo u carigradskoj crkvi svetih apostola. Rimski je imperij minuo. Ostala je Crkva — adresat edikta koji je imperij promulgirao i provodio u život. Ovdje je u fokusu interesa unutarnji pogled na «slučaj» Konstantin, u iskustvu jedinoga preživjelog svjedoka toga vremena: kršćanske Crkve. Iako je Konstantin u pravoslavnim crkvama štovan kao svetac, kršćani ipak ne smatraju Konstantina zaglavnim kamenom života i opstanka zajednice Kristovih učenika. Ta eklezijalna istina i umijeće pronalaska mjere značenja neke povijesne osobe znala je izvan Crkve, ali i u njoj, dovoditi do antikonstantinovske polemike, koja će ocijeniti fatalnim Konstantinov utjecaj na život Crkve u smislu da je to bio početak razgradnje izvorne Crkve kako ju je zamislio sam Krist. Ovako intonirana polemika postala je česta pratiteljica suvremenih promišljanja o Crkvi i njezinome povijesnom putu. Tako je 17. studenoga 1965., na Drugome vatikanskom saboru, upravo u vrijeme glasovanja za saborski dokument o vjerskoj slobodi, papa Pavao VI. podsjetio na proturječan vidik vladajućega antikonstantinovskog stava. Papa će istaknuti da je upravo Konstantin, koji je u nepovoljna vremena promovirao vjersku slobodu u korist Crkve, često na udaru kritike onih koji zdušno daju podršku vjerskoj slobodi u suvremenome svijetu.

U povijesti Crkve moguće je razaznati niz epohalnih prekretnica — svaki je put njezina autentičnost bila izložena provjeri. Milanski edikt nije izuzetak. Događaj je bio prijeloman, ali nije prelomio identitet Crkve. Živeći progonstvo i marginaliziranost prije 313. godine, Crkva je svjedočki živjela svoje poslanje, autentično, u skladu s okruženjem i okolnostima. Poslije Milanskoga edikta nastavila je u drukčijim okolnostima svoje svjedočenje — noseći društvo koje je trebalo njezinu posebnost. Žal za navodnom savršenom autentičnošću predkonstantinovske Crkve, ako je uopće dobronamjeran, izraz je straha od odgovornosti za cjelinu svijeta. Brisani prostor slobode dovodi u pitanje sve što ne može odgovorno trajati, poetski rečeno, što ne može upućivati prema novim obzorima. Na tom dugome putovanju prema slobodi Crkvu će pratiti uvijek isti sudbinski slogan, onaj iz Konstantinove vizije križa. Njegovu zahtjevnost potajice izbjegavaju i pojedinci i društvo, ali bez te zahtjevnosti nema za kršćane konačne pobjede, uskrсне snage oslobođenja: *In hoc signo vinces!*